

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Валентин Вікторович Тесленко,
доктор педагогічних наук,
головний науковий співробітник
відділу проектування розвитку обдарованості
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37.091.212/3

ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОБДАРОВАНИХ УЧНІВ У СУЧАСНОМУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

В статті розкривається сутність педагогічного супроводження одарених учасників, визначається головна мета, обґрунтовуються можливі варіанти його реалізації в сучасній загальноосвітній школі. Акцентовується увага на тому, що педагогічне супроводження повинне мати системний і комплексний характер, основними напрямками якого є: діагностичний, консультативний, освітньо-просвітницький, створення та аналіз відповідних освітніх програм. Представлено аналіз педагогічних, дидактичних та евристичних принципів, які необхідно дотримуватися педагогічним працівникам у цій діяльності. Визначено також особливу роль вчителя в реалізації педагогічного супроводження одарених учасників, зроблено загальні висновки.

Ключові слова: педагогічне супроводження, одарені учасники, система, індивідуально-диференційований підхід, принципи, гармонічне розвитку.

The article reveals the essence of the educational support of gifted students is determined by the primary objective, justified the possible options for its implementation in a modern comprehensive school. Attention is focused on the fact that educational support should be systematic and comprehensive, to the main areas which include: diagnostic, consultative, educational, educational, development and analysis of relevant educational programs. The analysis of pedagogical and general didactic and heuristic principles to be observed teaching staff in these activities. Is defined as the special role of the teacher in the implementation of educational support gifted students, to draw general conclusions.

Key words: educational support for gifted students, a system of individually- differentiated approach, the principles of harmonious development.

Загальні тенденції розвитку людської цивілізації визначають нові вимоги до особистості, її інтелектуального рівня, моральних якостей, активної творчої позиції щодо вирішення нестандартних наукових та виробничих проблем, високого професіоналізму, соціальної відповідальності, толерантності тощо. Це зумовлює докорінні зміни загальної освітньої політики, трансформацію її основних підходів, переорієнтацію освіти з держави на людину, створення належних умов щодо максимально ефективного розвитку особистості, дотримання проголошених Генеральною Асамблеєю ООН у Декларації прав людини фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Важлива роль у розвитку потенційних можливостей людини належить загальній середній освіті, оскільки на рівні навчально-виховного закладу формуються основні риси майбутньої розвиненої та

конкурентоздатної особистості. Необхідно наголосити, що попередня багаторічна педагогічна політика і практика не були належним чином орієнтовані на актуалізацію власного потенціалу обдарованої дитини, розвиток її здібностей, задоволення наявних потреб та інтересів, що було стримуючим фактором її гармонійного розвитку. У сучасному педагогічному середовищі в цілому сформовано розуміння необхідності приділення особливої уваги до розвитку обдарованих дітей, як до найбільшої цінності суспільства. Необхідно зауважити, що наука визначає обдарованість як складне психологічне утворення, певне перетинання взаємопов'язаних пізнавальних, волевольових, емоційних, мотиваційних та інших сфер психіки людини. При цьому ознаки обдарованості дитини можуть проявлятися у вигляді високого рівня спеціальних або загальних здібностей, мати як постійний, так і

тимчасовий характер, бути явними або прихованими (потенційними). Важлива роль в ефективному розвитку обдарованої дитини, на наше глибоке переконання, належить створенню та впровадженню сучасної системи професійного психолого-педагогічного супроводу цієї категорії учнів з урахуванням наведених характеристик та інших суттєвих зовнішніх та внутрішніх факторів впливу.

У психологічній та педагогічній науках використовуються поняття різних видів супроводу: «педагогічний», «психологічний», «психолого-педагогічний», «соціально-педагогічний» тощо. Відповідно існують і різні поняття «супроводу». У словнику В. Даля «супровід» визначається як «йти разом», «слідувати». Вчений Е. Зеєр трактує супровід, як засіб залучення особи до процесу взаємодії з метою створення умов для саморозвитку, саморуку у діяльності усіх суб'єктів взаємодії. Психолого-педагогічний супровід розглядається окремими вченими як система діяльності, спрямована на створення комплексних умов педагогічного, психологічного та соціального характеру для ефективного особистісного розвитку дитини, або як система, спрямована на створення соціально-психологічних умов для успішного гармонійного розвитку учня в ситуаціях соціально-педагогічних взаємодій, організованих у межах навчального закладу. Інші дослідники визначають його як систему професійної діяльності вчителів та психологів у напрямі створення умов щодо позитивного, плідного розвитку взаємин учня і вчителя у шкільній освітній ситуації. Психолого-педагогічний супровід визначається також як процес надання своєчасної педагогічної та психологічної допомоги учням, які її потребують, та система корекції різних впливів на основі аналізу змін у процесі розвитку дитини. Найчастіше у педагогічній теорії та практиці психолого-педагогічний супровід розглядається вченими і практиками з двох позицій: як принцип психолого-педагогічної діяльності та як її технологія. Можна погодитися з дослідниками Г. Барднером, І. Ромазаном та іншими, які акцентують увагу на тому, що у будь-якому випадку психолого-педагогічний супровід дитини має будуватися на природних механізмах розвитку, не руйнувати, а розкривати їх.

У нашому аналізі ми зосередимо увагу на педагогічному супроводі обдарованих учнів на рівні сучасного загальноосвітнього навчального закладу. У цьому випадку *педагогічний супровід* доцільно розглядати як процес створення оптимальних умов розвитку та прояву індивідуальних здібностей обдарованих учнів та одночасної корекції факторів, що негативно впливають на реалізацію відповідних здібностей дітей. *Головна мета педагогічного супроводу* полягає у максимальному сприянні всебічного, гармонійного та ефективного розвитку обдарованого учня. Необхідно зазначити, що процес повинен містити також діяльність щодо надання адекватної та своєчасної допомоги учню у вирішенні проблем. Створення оптимальних умов необхідно розглядати як цілеспрямований підхід до процесу супроводження з урахуванням аналізу

різнопланових факторів розвитку обдарованості, відповідних закономірностей тощо. Оптимальність умов може визначатися високими результатами та досягненнями конкретної обдарованої дитини у навчанні, творчих конкурсах, турнірах, олімпіадах тощо; раціональними витратами часу учасників навчально-виховного процесу та залучених фахівців для досягнення певних запланованих результатів; мінімальними витратами зусиль учня для досягнення бажаних позитивних результатів. Важливо, щоб у цьому випадку навчальний заклад виконував роль своєрідного «розвивального середовища», що максимально ефективно сприяє розв'язанню конкретних навчально-виховних задач, надає можливість обдарованим учням розкрити особистісний потенціал та реалізувати власні здібності, спонукає бути активним, комунікабельним та цілеспрямованим. Створення та функціонування «розвивального середовища» у різних загальноосвітніх навчальних закладах (особливо інноваційного характеру діяльності) може відрізнятися організаційними формами, змістом та спрямованістю, але у будь-якому випадку воно має надавати більш широкий вибір шляхів гармонійного розвитку обдарованої дитини. Зрозуміло, що просування обдарованого учня за власною траєкторією розвитку буде плідним за умови професійної та цілеспрямованої допомоги з боку педагогічних працівників, тому педагогічний супровід буде основним системоутворюючим компонентом «розвивального середовища». Необхідно наголосити, що *в основі процесу педагогічного супроводу обдарованих учнів має бути індивідуально-диференційований підхід*, що передбачає диференційоване ставлення до дітей залежно від наявного у них відповідного потенціалу та своєчасного розпізнання і планового розвитку індивідуальної обдарованості учня. Метою означеного підходу є глибокий аналіз та визначення для кожної обдарованої дитини власного темпу засвоєння програмного та позапрограмного (додаткового) навчального матеріалу, близької та дальньої перспективи розвитку, гармонійного особистісного становлення тощо. Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку освіти склалися сприятливі умови для реалізації індивідуально-диференційованого підходу, що насамперед пов'язані з демократизацією суспільних відносин, гуманізацією навчально-виховного процесу, наявністю багатоваріативних навчальних програм і курсів за вибором, наданням педагогічним колективам широких можливостей у виборі формі методів навчання, поширення інноваційного творчого освітнього простору, експериментальних майданчиків тощо. Саме тому, на нашу думку, індивідуально-диференційований підхід необхідно вважати визначальним та перспективним у процесі педагогічного супроводу обдарованих учнів.

Зазначимо, що педагогічний супровід обдарованих учнів у сучасному загальноосвітньому навчальному закладі повинен мати системний та комплексний характер. Особливої уваги в рамках системи педагогічного супроводу обдарованих учнів поряд з достатньо вивченими і описаними у науковій літературі

діагностичними (вивчення на основі сучасних методик індивідуальних, особистісних особливостей та схильностей обдарованих учнів з метою більш чіткого планування траєкторії їх ефективного навчання та розвитку), консультаційними (гнучка підтримка дитини у виборі виду діяльності, цілеспрямоване формування в учня уміння проектувати власний процес навчання, а з часом і життєвий шлях), розвивальними і корегувальними (ефективне розкриття потенціалу обдарованої дитини, формування та розвиток комунікативних навичок, здатності до адекватної самооцінки, самоаналізу, самоконтролю, планування тощо), освітньо-просвітницькими (організація відповідної просвітницької діяльності з батьками та педагогічними працівниками з метою підвищення їхнього рівня професіоналізму та скоординованості відповідних спільних зусиль, спрямованих на всебічну допомогу обдарованої дитини) напрямками заслуговує на увагу *створення та аналіз відповідних освітніх програм*. При цьому становлення та розвиток особистості обдарованої дитини у сукупності з її когнітивними, емоційними, мотиваційними характеристиками має бути у центрі уваги програми, що проектується. У реальній педагогічній практиці застосовуються різні стратегії навчання та розвитку обдарованих дітей – поглиблення, прискорення, збагачення та інші, що поєднуються залежно від умов та ступеня готовності учасників навчально-виховного процесу. Відповідно й освітні програми розвитку обдарованості, що створюються в умовах загальної освіти мають відповідати цим стратегіям та бути спрямованими на розвиток і вдосконалення когнітивних, емоційних, мотиваційних та інших сфер особистості дитини. Забезпечення багатоваріативності навчального процесу, що передбачає впровадження предметних, надпредметних і значно вище предметних знань та вмінь, використання різних сучасних джерел інформації, новітніх технологій навчання особистісно орієнтованого характеру, сприяє соціалізації та самовдосконаленню особистості. Програма повинна оптимально поєднувати традиційні підходи та інноваційні методи активного характеру з елементами психологічного навчання (тренінги, рольові ігри проблемної спрямованості, різноформатні дискусії тощо). При цьому гармонійне взаємоповнення у процесі виконання навчальних, діагностичних, прогностичних та корегувальних функцій в межах програми забезпечить вивчення потенційних можливостей обдарованої дитини та відповідну динаміку її розвитку.

Зважаючи на готовність та потребу обдарованих учнів у взаємодії зі вчителем, доцільно *виокремити певні можливі варіанти педагогічного супроводу у загальноосвітньому навчальному закладі*.

I група – передбачає комплексну діяльність учителя, пов'язану з подоланням обдарованим учнем певних ускладнень та прогалин у знаннях, перешкод особистісного плану. У цьому випадку ініціативна діяльність вчителя повинна бути максимальною, оскільки власна ініціатива дитини, як правило, буває

дуже низькою. Певна «опікунська діяльність» учителя у цій ситуації визначається тим, що учень не вміє правильно орієнтуватися у змісті навчання або не знаходить правильних шляхів виходу з проблемних ситуацій у процесі міжособистісного спілкування з однолітками. Вчитель повинен планувати та реалізовувати діяльність превентивного характеру, тобто своєрідний «педагогічний захист» інтересів дитини у випадку виникнення для учня психологічної, фізичної або іншої загрози, за умови, що дитина не подолає її самостійно.

II група – передбачає створення вчителем ситуації конструктивної взаємодії з учнем, що буде основою формування потреби дитини у відповідному спілкуванні з наставником. При цьому активність учителя здебільшого превалює над активністю учня. Необхідно зазначити, що у короткотривалих ситуаціях навчання з елементами репродуктивного та алгоритмізованого характеру ефективним є використання форми наставництва (менторства). При цьому воно здійснюється вчителем за допомогою надання обдарованому учню в різних видах моделі дій та їх коригування за допомогою налагодженого зворотного зв'язку (основна схема: Tell–Show–Do).

III група – характерна для творчої взаємодії вчителя та учнів, які вже мають достатньо високий рівень самостійності у навчальній діяльності. У цій ситуації здебільшого учень є автором власної освітньої траєкторії, його активність превалює над активністю вчителя. Разом з тим у цьому випадку значно зростає роль так званої «приховано-віддаленої» частини педагогічної діяльності, що полягає у системному спостереженні та професійному аналізі проблемних ситуацій, їх своєчасному корегуванні, розробці систем навчальних завдань та механізмів відповідних спільних кроків, у тому числі й випереджального характеру. Необхідно зауважити, що у ситуації, коли обдарований учень самостійно планує та реалізує власні навчальні кроки, може впоратися з багатьма особистісними та навчальними проблемами, але у нього інколи виникають певні труднощі, доцільним є цільове надання «педагогічної допомоги», у межах якої вчителем будуть продемонстровані варіанти розв'язання подібних проблемних ситуацій. Роль вчителя при цьому умовно зводиться до «оперативного консультанта», «професійного радника». Якщо позиція «само» в обдарованої дитини стає домінуючою та ступінь втручання вчителя у процес самостійної реалізації його навчальної траєкторії є мінімальною, то у взаємодії «вчитель – учень» обґрунтованим є використання «педагогічної підтримки», що надається за запитом учня або вчителем за невпевненості учня у правильності вибору щодо розв'язання складної проблеми. Завдання вчителя полягає у створенні умов для оптимального вибору учня, а завдання учня – в його свідомому здійсненні з метою правильного розв'язання проблеми. Важливо, щоб учень відчував при цьому доброзичливу атмосферу, впевненість у «надійному плечі». Вчитель має бути «другом у спільній справі», «старшим товаришем» тощо.

Важливо наголосити, що педагогічний супровід, на нашу думку, передбачає також уміння вчителя синхронно рухатися разом з учнем у напрямку визначеної навчально-розвивальної траєкторії, не припускати будь-якого тиску на дитину, створити ситуацію затребуваності для учня, який буде охоче засвоювати знання та практичний досвід. Учитель має бути при цьому позитивним прикладом для обдарованої дитини не лише в освітньому, але й у життєвому просторі.

Необхідно зазначити, що кожний із цих варіантів педагогічного супроводу обдарованих учнів містить «складову часу», що полягає у превентивному наданні спеціального блоку інформації, який забезпечить можливість дитині завчасно підготуватися та розв'язати певні проблеми., на Нашу думку, доцільним є використання наступних видів супроводу (у часовому вимірі):

а) одноразовий супровід (використовується вчителем у ситуації, коли учень може розв'язати проблему самостійно і потрібно лише допомогти йому активізувати внутрішні резерви, вселити впевненість у власні сили);

б) своєчасний супровід (здійснюється вчителем за наявності запиту на допомогу з боку дитини або за наявності ознак небезпеки психологічного, фізичного характеру);

в) дискретний супровід (доречний за необхідності м'якого коригування проблемних ситуацій, що час від часу виникають в обдарованих учнів);

г) пролонгований супровід (використовується тоді, коли процес подолання проблеми учнем виявляється тривалим, що потребує постійного спостереження і необхідного толерантного втручання з боку вчителя, формування у дитини відчуття надійності цієї допомоги та позитивного розуміння ситуації);

д) завершальний супровід (надається вчителем учню, який змушений долати проблемну ситуацію. Цей підхід ставить за мету зняття певної напруги та моделювання подібних варіантів перешкод і розвитку можливих наслідків).

У педагогічній практиці можливе використання різних поєднань варіантів педагогічного супроводу. Важливо, щоб вони були оптимальними щодо шкільних умов і можливостей педагогічного колективу, сприяли подоланню ускладнень та перешкод, що виникають в обдарованого учня під час навчання, спілкування та розвитку.

У процесі педагогічного супроводу обдарованих учнів необхідно дотримуватися певних педагогічних, загальнодидактичних, евристичних принципів, що обґрунтовуються та систематизуються сучасними дослідниками. До основних з них, на нашу думку, необхідно зарахувати наступні.

Група загально педагогічних принципів:

1) принцип гуманістичної спрямованості діяльності вчителів та учнів, що передбачає створення необхідних умов збагачення наявних інтересів обдарованих учнів та сприяння прояву нових; надання

можливостей вибору способів і засобів досягнення поставленої мети у навчанні та розвитку (вільне обрання додаткових освітніх послуг, допомоги, наставництва тощо); гуманізацію системи ціннісної орієнтації учнів, дотримання загальнолюдських та національних цінностей; толерантне ставлення до інших людей, їхньої культури, віросповідання, походження, соціального та професійного вибору; формування готовності дітей набувати необхідного соціального досвіду та його позитивне використання у дорослому житті;

2) принцип цілеспрямованості та комплексності педагогічного впливу, що полягає у відповідності використання педагогічних засобів визначеним цілям, спрямованим на навчання, виховання та розвиток обдарованих учнів; єдності цілей, завдань, змісту, методів і організаційних форм педагогічної роботи;

3) принцип диференціації навчання, що передбачає врахування індивідуально-типологічних особливостей обдарованих учнів, їхніх загальних та індивідуальних здібностей, інтересів та нахилів; використання гнучких підходів до організації процесу їхнього навчання і розвитку, аналіз та корекцію отриманих результатів; оптимальне поєднання класної, групової та індивідуальної форми навчання; оперативне реагування на потреби учнів; розробку та реалізацію спеціальних навчальних програм та варіативних дидактичних конструкцій у процесі педагогічного супроводу тощо;

4) принцип індивідуалізації в організації навчальної та позанавчальної діяльності, що потребує: врахування індивідуально-особистісних характеристик обдарованої дитини у різних варіантах її діяльності (відповідні педагогічні задачі мають бути орієнтовані на зони як близького, так і перспективного розвитку); впровадження моделей навчання обдарованих учнів з урахуванням оптимального індивідуального темпу навчання, що відповідає можливостям кожної дитини; максимального розкриття потенціалу особистості у навчальному процесі, позакласній та позашкільній діяльності;

5) принцип мотивації діяльності обдарованої дитини, що полягає в усвідомленні учнем вагомості творчої навчальної діяльності для особистісного саморозвитку; формуванні активного ставлення особистості до себе та оточуючого світу; довірі дитині у процесі вибору засобів і способів досягнення нею свідомо обраної мети; використанні різних педагогічно обґрунтованих форм стимулювання та заохочення обдарованої дитини.

Група загально дидактичних принципів:

1) доступності (побудова та реалізація оптимальної моделі навчання, в якій існує можливість закономірно керувати темпом і змістом розвитку обдарованого учня на основі здійснення необхідних навчальних впливів);

2) наступності (збереження основних зв'язків послідовних стадій навчання обдарованих учнів, різних за змістом і способами здійснення);

3) діяльності (визначення основи, засобів побудови, збереження і використання системи навчання та розвитку обдарованих дітей).

Група евристичних принципів:

1) принцип визначення особистісних цілей (необхідність усвідомлення цілей планової діяльності обдарованим учнем і вчителем, їх узгодженість; превалювання педагогічних цілей учителя над предметними з метою допомоги учню вибудувати власну траєкторію навчання);

2) принцип вибору індивідуальної освітньої траєкторії (право учня на усвідомлений та погоджений зі вчителем форм, методів та відповідної системи контролю й оцінки результатів);

3) принцип відсутності обмеження змісту рамками навчальних дисциплін (обдарований учень повинен мати право і можливість виходити за рамки навчальних предметів, отримувати знання вищі за стандартні програмні вимоги шкільного курсу);

4) принцип плідності навчання (орієнтація навчання не стільки на загальновідоме, скільки на додавання до нього нового, що сприяє розвитку в обдарованого учня внутрішніх здібностей);

5) принцип пріоритетності внутрішнього освітнього продукту/продукції обдарованої дитини (визначає пріоритетність внутрішнього розвитку обдарованого учня перед засвоєнням освітньої інформації зовнішньої заданості);

6) принцип ситуаційного навчання (у навчанні обдарованих учнів важливим є створення або використання евристичної освітньої ситуації, що виникає та за якої завдяки педагогічному супроводу вчитель забезпечує особистісне розв'язання учнями власних проблем).

У процесі організації та здійснення педагогічного супроводу обдарованих учнів важливу роль відіграє вчитель. Аналіз сучасних досліджень свідчить, що більших успіхів у цій діяльності досягають вчителі, які мають високу фахову підготовку, глибокі знання щодо специфіки роботи з обдарованими дітьми, здатність до творчості, постійного самовдосконалення тощо. Завдання адміністрації навчального закладу у цьому випадку полягає у створенні системи постійного вдосконалення відповідних якостей вчителів, атмосфери творчого пошуку та зацікавленості вчителів у позитивних результатах власної діяльності. У межах цієї системи важливо передбачити: проведення відповідних тренінгів, навчальних семінарів, методичних нарад, конференцій, індивідуальних співбесід тощо зі залученням різнопрофільних фахівців, науковців, а також участь учителів у міжшкільних, міських (районних), обласних, республіканських та міжнародних

заходах певної проблематики; надання їм всебічних знань щодо професійної організації ефективного педагогічного супроводу обдарованих дітей з використанням сучасних технологій, можливостей Інтернет-ресурсів; тренування вмінь створювати індивідуальні інноваційні програми (траєкторії) розвитку обдарованих учнів тощо.

Отже, проблема організації ефективного педагогічного супроводу обдарованих учнів у сучасному навчально-виховному закладі охоплює головні питання навчально-виховного процесу і тому є актуальною та значущою для психолого-педагогічної науки та реальної практики. На нашу думку, з урахуванням тенденцій розвитку сучасної освіти цей напрям є перспективним та потребує подальшого вивчення і розробки.

Використані літературні джерела

1. *Анікіна Н.* Педагогічна підтримка обдарованості [Текст] / Н. Анікіна. – К.: Видавничий дім «Шкільний світ», 2005.

2. *Запотылок О. О.* Работа с одаренными детьми [Текст] / О. О. Запотылок. – Минск, 2006.

3. *Ильясов Д. Ф.* Особенности развития одаренности учащихся / Д. Ф. Ильясов, Н. Ю. Андреева // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/103-6277>.

4. *Кажарская С.* Как развить одаренность и креативные способности [Текст] / С. Кажарская // Минская школа. – 2004. – № 2.

5. *Моляко В. О.* Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень [Текст] / В. О. Моляко. – Житомир: Рута, 2006.

6. *Недужко В. Д.* Управління процесом розвитку дитячої обдарованості в навчальному закладі нового типу [Текст] / В. Д. Недужко. – Луцьк: [б. в.], 2010.

7. *Панов В. И.* Одаренность как проблема современного образования [Текст] / В. И. Панов // Психология сознания: современное состояние и перспективы: материалы I Всеросс. конф. – Самара, 2007.

8. *Синягина Н. Ю.* Личностно-ориентированное развитие одаренных детей [Текст] / Н. Ю. Синягина. – М.: АНО «ЦНПРО», 2011.

9. *Синягина Н. Ю.* О некоторых проблемах развития одаренности: наука и практика [Текст] / Н. Ю. Синягина // Мир психологии. – 2011. – № 1.

10. *Сулова М.* Система выявления и поддержки одаренных детей / М. Сулова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.menobr.ru/materials/45/29555>.